

Czy kultura czytelnicza ma płęć? O wyzwaniach angażowania mężczyzn w aktywność biblioteczną

Krzysztof Stachura <https://orcid.org/0000-0003-0248-3563>

Uniwersytet Gdański

e-mail: krzysztof.stachura@ug.edu.pl

ORYGINALNY ARTYKUŁ NAUKOWY

Źródła finansowania publikacji / Funding acknowledgements: Badania, na podstawie których powstał tekst, zostały sfinansowane ze środków Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Josepha Conrada Korzeniowskiego w Gdańsku.

Polityka open access / OA policy: CC BY 4.0

Informacja o konflikcie interesów / Conflict of interest: brak konfliktu interesów

Sugerowane cytowanie artykułu: Stachura Krzysztof (2024). Czy kultura czytelnicza ma płęć? O wyzwaniach angażowania mężczyzn w aktywność biblioteczną. *Zarządzenie w Kulturze*, 25(3), ?-?.

Obecność stereotypów. O schematach myślenia i działania w kulturze
2024, 25(3), s. 411–
<https://doi.org/10.4467/20843976ZK.24.036.20583>
www.ejournals.eu/czasopismo/zarzadzanie-w-kulturze

Abstract

The Gender Dimension of the Reading Culture: Exploring the Challenges of Engaging Men in Library Activities

This article explores the factors that contribute to men's limited engagement in institutional reading culture and the impact of gender stereotypes on this issue. The study examines the three components of reading culture (motivational dispositions, reading behaviours, and instrumental dispositions) with a focus on the institutional perspective of libraries. This research is based on a mixed-methods study conducted in Pomeranian Voivodeship in 2022–2023, which included in-depth interviews with active cultural participants (n = 20) and librarians (n = 15), as well as a questionnaire survey of active cultural participants (n = 569). The findings of this study indicate that gender stereotypes significantly influence men's participation in the reading culture. Men tend to adhere to traditional gender roles and scripts, resulting in a lack of engagement with library programs designed to meet women's needs. Men's participation in all three dimensions of reading culture was lower than that of women's. Therefore, libraries must develop programs to cater to the unique needs and expectations of male readers.

Keywords: men, libraries, reading culture, gender stereotypes, engagement strategies

Wprowadzenie

„Książka jest kobietą”, „biblioteka jest kobietą”, „kultura jest kobietą”. Tych zwrotów używa się często w tytułach wydarzeń odbywających się w instytucjach kultury, akcji marketingowych czy kampanii społecznych, by podkreślić znaczenie, jakie w tworzeniu kultury i jej różnorodnych przejawów mają kobiety. Akcentuje się w ten sposób rangę kobiet jako odbiorczyń i animatorek oferty kulturalnej, uczestniczek wydarzeń animowanych przez instytucje kultury, a także ważnych uczestniczek życia kulturalnego. W sposób szczególny sytuacja ta dotyczy kultury czytelniczej i funkcjonowania bibliotek¹ – zarówno jeśli chodzi o biblioteczne kadry kultury (w przeważającej mierze sfeminizowane), częstotliwość podejmowania praktyk czytelniczych (częściej czytają kobiety), jak i społeczny obieg książki (zasilany w znacznej mierze aktywnością kobiet). Udział kobiet w tworzeniu, odbiorze i wymianie treści składających się na kulturę czytelniczą jest niepodważalny, a kobieca podmiotowość jako uczestniczek życia czytelniczego stanowi ważny element ich tożsamości.

Naturalne jednak w kontekście powyższego opisu będzie postawienie pytania o miejsce, jakie w kulturalnym i czytelniczym pejzażu zajmują mężczyźni. Skoro sfera kultury oraz różnych jej wymiarów (w tym: kultury książki) silnie kojarzą się z kobiecością, warto podjąć refleksję nad rolą stereotypów płciowych w odniesieniu do kultury, a co za tym idzie, nad wyobrażeniami i znaczeniem męskiego zaangażowania w aktywności kulturalne – także te odnoszące się do kultury czytelniczej oraz uczestnictwa w działaniach instytucjonalnych (bibliotecznych). Jest to istotne także dlatego, że prezentowane w dalszej części tekstu dane empiryczne jednoznacznie potwierdzają, że mężczyźni ustępują kobietom pod względem skali realizowanych aktywności kulturalnych, poziomu zaangażowania w ich podejmowanie oraz gotowości do uspołeczniania doświadczeń uczestnictwa w kulturze.

Jednocześnie zauważalna jest wyraźna luka – zarówno jeśli chodzi o badanie udziału mężczyzn w różnych formułach i praktykach kulturalnych, jak i o znaczenia, jakie wiążą się z tym rodzajem zaangażowania. Deficyt poświęconych temu zagadnieniu studiów dotyczy też kultury czytelniczej wraz z jej instytucjonalnymi manifestacjami. Niewiele danych o czytelnikach mężczyznach gromadzą też biblioteki. W efekcie kontekst płci kulturowej w odniesieniu do kultury czytelniczej pozostaje w dużej mierze nierozpoznany. Niniejszy artykuł ma na celu przedstawienie uwarunkowań zaangażowania mężczyzn w aktywność w ramach kultury czytelniczej, przede wszystkim w jej bibliotecznym wydaniu. Aktywność instytucjonalna rozumiana jest przy tym szeroko – nie tylko jako czytanie czy wypożyczanie zbiorów, ale też przebywanie w bibliotekach, poczucie emocjonalnego związku z instytucją, wchodzenie w relacje z innymi użytkownikami i udział w wydarzeniach organizowanych w bibliotece. Analizując działania w tym obszarze, w artykule podjęta zostaje

¹ Analiza przedstawiona w artykule dotyczy kondycji bibliotek publicznych.

próba wyjaśnienia, na czym polega specyfika ograniczonej aktywności mężczyzn w instytucjonalnej kulturze czytelniczej oraz jaki wpływ na ograniczenie tej aktywności mają stereotypy płciowe.

Kluczowe znaczenie dla opisu wyzwań angażowania mężczyzn w aktywność biblioteczną ma tytułowe pojęcie kultury czytelniczej. Jadwiga Andrzejewska definiuje kulturę czytelniczą jako integralny zespół zainteresowań, nawyków i umiejętności, które umożliwiają rozwój osobowy i twórcze funkcjonowanie społeczne (Andrzejewska 1977). W istniejącej literaturze przedmiotu eksplorującej tę kategorię dominuje ujęcie pedagogiczne (zob. np. Deńca 2015; Iwanowicz 2006; Stachoń 2023). Ma ona jednak szerszy potencjał, możliwy do zastosowania w badaniach o charakterze socjologicznym i antropologicznym, wykraczającym poza analizę procesu czytelniczej socjalizacji. Wynika to z faktu, że na kulturę czytelniczą jednostki składają się dyspozycje motywacyjne (przekonanie o wartości lektury, potrzeba czytania, zamiłowanie do czytania oraz zainteresowania i motywy czytelnicze), zachowania czytelnicze (aktywność czytelnicza, wybory i preferencje czytelnicze oraz procesy recepcji lektury) oraz dyspozycje instrumentalne (kompetencje czytelnicze: wiedza, umiejętności i sprawności) (Jachimczak 1990).

Zastosowanie w analizie pojęcia kultury czytelniczej otwiera wiele możliwości interpretacyjnych. Sytuuje bowiem aktywności związane z czytaniem w szerokim kontekście społeczno-kulturowym, także w relacji do aktywności podejmowanych w instytucjach (w tym: w bibliotekach). Czytanie można w tym przypadku potraktować jako punkt wyjścia do interakcji z innymi i tworzenia różnorodnych układów kulturalnego uczestnictwa. Kultura czytelnicza jest też pojęciem spójnym z dominującymi dziś sposobami socjologicznego myślenia o partycypacji kulturalnej. Jednym z takich sposobów jest koncepcja poszerzenia pola kultury, akcentująca nowe wymiary działań instytucji kultury (Czarnecki et al. 2012), drugim zaś – relacyjna koncepcja uczestnictwa w kulturze (Krajewski 2013), zgodnie z którą kulturę postrzega się jako dynamiczny, ewoluujący, zbudowany na zasadzie sieciowej układ.

Stereotypy płciowe jako artefakty kultury czytelniczej

Pisząc o „wyzwaniach angażowania” i o „ograniczonej aktywności”, można odwołać się do rozumienia stereotypów jako artefaktów, których utrwalanie się przynosi negatywne konsekwencje zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i instytucjonalnym. W tym kontekście interesujące są stereotypowe sposoby myślenia, które przekładają się na określone sposoby praktykowania kultury i tworzenia wyobrażeń na temat jej uczestników. W warunkach instytucjonalnych istotne jest przede wszystkim to, że stereotypy warunkują pracę podmiotów z sektora kultury, między innymi w zakresie budowania strategii rozwoju, tworzenia oferty i prowadzenia komunikacji z odbiorcami. Stereotypy wpływają na sposób (auto)percepcji, a w efekcie – na

sposoby podejmowanych działań. Im silniej stereotypy są utrwalone, tym trudniej jest je modyfikować. Prawdopodobnie ta dotyczy też uwarunkowań związanych z płcią kulturową (Ellemers 2018). W przypadku stereotypów płciowych znaczenie mają przede wszystkim wyobrażenia o kobiecości i męskości. Kobiecość kojarzona jest z troskliwością, pomocniczością i opiekuńczością, natomiast męskość – z asertywnością, niezależnością i współzawodnictwem (Priyashantha et al. 2023).

Środowisko współczesnej kultury i kulturalnego uczestnictwa wyraźnie odzwierciedla cechy stereotypowo definiowane jako kobiece. Z kolei atrybuty typowo męskie wydają mu się raczej obce. Otwiera to tym samym potrzebę dyskusji o różnicowanych sposobach adaptacji kobiet i mężczyzn do realiów życia kulturalnego oraz o modelach tworzenia kultury w środowiskach, które są silnie sfeminizowane. Debata na ten temat jest ważna także dlatego, że siła stereotypów płciowych jest znaczna, a wyobrażenia o roli, jaką kobiety i mężczyźni powinni pełnić w życiu społecznym, pozostają w znacznej mierze niezmiennie od lat (Haines et al. 2016). Sytuacja ta oddziaływać więc będzie także na sferę kultury, uwzględniając jej obieg instytucjonalny. Należy podkreślić, że znaczący wpływ na kształt krajobrazu uczestnictwa w kulturze mają również stereotypy związane z procesem socjalizacji. Rodzina, szkoła i grupa rówieśnicza stanowią główne przestrzenie uczenia się i odgrywania ról społecznych, co silnie wiąże się z powstawaniem i reprodukowaniem stereotypów. W toku socjalizacji przekazywane są bowiem określone normy i wartości, a wybrane zachowania stanowią przedmiot naśladowania (Jakubowska, Byczkowska-Owczarek 2018).

Przedstawione w dalszej części artykułu wyniki badań wskazują jednoznacznie, że myślenie przez pryzmat stereotypów płciowych jest powszechne zarówno w odniesieniu do kultury czytelniczej, jak i bibliotek jako miejsc jej kultywowania i rozwijania. Stereotypy dotyczyć mogą: modeli funkcjonowania w kulturze (na przykład prowadzonej polityki programowej przez biblioteki), sposobów konsumpcji treści kulturalnych (na przykład preferencji w zakresie określonych gatunków literatury) oraz tworzących się układów uczestnictwa w kulturze czytelniczej (na przykład tworzenia grup dyskusyjnych poświęconych czytaniu książek). W związku z silną feminizacją bibliotecznego sektora kultury oraz wyraźną, utrzymującą się od lat przewagą kobiet nad mężczyznami, jeśli chodzi o zakres i intensywność podejmowanych aktywności czytelniczych, należy postawić pytanie, czy, a jeśli tak, to w jakim zakresie, tak sformułowana diagnoza jest efektem istniejących stereotypów płciowych.

Jednocześnie warto zastanowić się, jakie są konsekwencje istnienia i cyrkulacji obiegowych wyobrażeń o rolach płciowych i jak w efekcie ich funkcjonowania opisać można współczesne praktyki czytelnicze. Tłem dla tych rozważań jest charakterystyka sposobu funkcjonowania bibliotek. Biblioteki można traktować jako instytucje, których działanie odwołuje się do stereotypowych (ze względu na płeć) wyobrażeń o czytelnictwie, albo jako instytucje, które swoim działaniem starają się je przełamywać. Z uwagi na ograniczoną aktywność mężczyzn jako czytelników i użytkowników

bibliotek wydaje się, że naturalny byłby wybór tego drugiego kierunku. W dłuższej perspektywie otworzyłyby to instytucjom możliwość realizacji postulatu biblioteki jako miejsca otwartego, zachęcającego nie tylko do praktykowania czytelnictwa, ale też włączania się w życie lokalnej społeczności (zob. np. Carlsson et al. 2023). Takie działanie wymaga jednak połączenia przynajmniej trzech czynników: realizacji odpowiednio refleksyjnej strategii działań instytucjonalnych, świadomości wagi wyzwania oraz odpowiedniej ilości zasobów (osobowych, finansowych, kompetencyjnych i logistycznych) na wdrożenie zmiany.

Mężczyźni jako czytelnicy i użytkownicy bibliotek – znaczenie stereotypów płciowych

Stereotypy, jako uproszczone zestawy przekonań na temat określonej grupy osób, często powstają w wyniku porównań. W przypadku czytelników i użytkowników instytucjonalnego obiegu kultury (rozumianego głównie jako korzystanie z oferty bibliotecznej) stereotypy mają swoje źródło w zestawianiu form aktywności kulturalnej i różnych przejawów zaangażowania w kulturę czytelniczną ze względu na płeć. Wizerunek mężczyzny jako czytelnika jest w pewnym sensie pochodną tego, jak charakteryzuje się kobiety jako czytelniczki. Z regularnie powtarzanych przez Bibliotekę Narodową pomiarów stanu czytelnictwa w Polsce wynika, że mężczyźni czytają rzadziej od kobiet – niezależnie od wieku czy poziomu wykształcenia. Od statystycznego mężczyzny rzadziej czytają jedynie osoby powyżej 70. roku życia oraz te mieszkające w miastach do 20 tys. mieszkańców (Chymkowski 2024). Ponadto mężczyźni rzadziej niż kobiety uczestniczą w uspołecznionym obiegu wymiany książek, pożyczając je od rodziny lub znajomych, otrzymując w prezencie czy wypożyczając z biblioteki (Zasacka 2024a). O ile kobiety są bardziej zorientowane na czytanie dla przyjemności, o tyle dla mężczyzn bardziej istotny jest instrumentalny wymiar czytania (Paul 2018).

Mężczyźni znajdują się za kobietami także pod względem odsetka osób korzystających z oferty bibliotek publicznych. W kohorcie wiekowej 40–49 lat odsetek wypożyczających książki kobiet jest ponad dwa razy większy niż odsetek mężczyzn – odpowiednio: 21% kobiet i 10% mężczyzn (Zasacka 2024a). Najnowsze, popandemiczne pomiary wskazują jednocześnie, że odsetek mężczyzn wypożyczających książki z bibliotek rośnie, a dysproporcja pod tym względem na niekorzyść mężczyzn słabnie. Tłumaczy się to wymogiem otwarcia bibliotek w co najmniej połowę sobót w roku, co miało przełożyć się na zwiększenie dostępności do instytucji osób aktywnych zawodowo (Koryś 2024). Generalnie mężczyźni mają jednak bardziej zdystansowany stosunek do bibliotek jako do instytucji publicznych niż kobiety. Przekłada się to między innymi na dokonywanie wyborów czytelniczych. O ile bibliotekarze i bibliotekarki byli pomocni przy wyborze tytułów dla co dziesiątej

kobiety, o tyle w przypadku mężczyzn taką deklarację złożył jedynie co dwudziesty z nich (Zasacka 2024b). Dowodów na tezę o istniejącym dystansie mężczyzn do bibliotek publicznych dostarczają też dane z USA. Wynika z nich, że kobiety w większym niż mężczyźni stopniu twierdzą, że biblioteki pełnią ważne funkcje w lokalnych społecznościach (Pew Research Center 2016).

Źródeł różnic w zakresie aktywności czytelniczej i stosunku do instytucjonalnej kultury czytelniczej – zarówno w Polsce, jak i w skali świata – upatruje się przede wszystkim w uwarunkowaniach socjalizacyjnych. Kobiety są lepiej wykształcone, a przez to też w bardziej dojrzały sposób internalizują potrzebę kontaktu z książką oraz chęć zdobywania doświadczeń, jakie wiążą się z czytaniem. Ich postawy czytelnicze kształtują się od okresu dzieciństwa (Chymkowski 2024). Wówczas to dziewczynki, częściej niż chłopcy, uczą się od dorosłych opiekunów odpowiedzialności za podejmowanie wyborów kulturalnych, w tym tych związanych z czytelnictwem (Christin 2012). Dziewczynki i chłopcy budują więc własną tożsamość jako przyszłych uczestniczek i uczestników kultury czytelniczej w odmienny sposób. Dziewczynki częściej niż chłopcy wypracowują nawyki związane z czytaniem, a dodatkowo chętniej angażują się w aktywności wspólnotowe, na przykład rozmowy o książkach czy analizy losów bohaterów (Scholes 2019). Już na etapie doświadczeń dziecięcych zarówno dziewczynki, jak i chłopcy wyraźnie preferują czytanie książek poświęconych tematyce związanej stereotypowo z ich płcią. Dziewczynki wybierają przede wszystkim literaturę dotyczącą relacji i emocji, zaś chłopcy – historii i sportu (Loh et al. 2019).

Zainicjowane w dzieciństwie trajektorie socjalizacyjne w odniesieniu do preferencji uczestnictwa w kulturze czytelniczej nie ulegają zasadniczym zmianom wraz z wiekiem. Przywiązanie do stereotypowego wyobrażenia kobiecości i męskości powoduje, że płeć staje się jednym z głównych korelatów podejmowania decyzji o formule czytelniczej partycypacji. Znajduje to odzwierciedlenie w zaangażowaniu w aktywność instytucjonalną, czyli w odwiedzanie bibliotek. Wśród dorosłych użytkowników bibliotek mężczyźni rzadziej niż kobiety traktują placówkę jako miejsce spotkania lokalnej społeczności (Borowski 2015). Spędzają też w niej wyraźnie mniej czasu (przeciętnie 20 minut, podczas gdy kobiety – 30 minut). Niezależnie od płci panuje przekonanie, że do bibliotek częściej przychodzą kobiety niż mężczyźni (ogromna dysproporcja wskazań, odpowiednio: 73% i 6%) (Borowski 2011). Większa skala uczestnictwa kobiet, połączona z ich lepszym przygotowaniem kompetencyjnym wynikającym z wyższego poziomu wykształcenia, przekładają się na zwiększoną – w porównaniu z mężczyznami – możliwość czerpania zysków z korzystania z usług oferowanych przez biblioteki (Vakkari, Serola 2012).

Siłę stereotypów płciowych i ich wpływ na kształt kultury czytelniczej widać też wyraźnie, analizując specyfikę pracy w sektorze bibliotecznym. Jest on zdominowany przez kobiety. Taka tendencja panuje zarówno w Polsce (Bednarczyk, Kowalski

2024), jak i w innych krajach². Co ciekawe, w okresie kształtowania się zawodu bibliotekarza (na początku XX wieku) sytuacja była odmienna. Prace bibliotekarskie wykonywane były przez mężczyzn, dominujących w sferze oświaty i szkolnictwa wyższego. Postępujący proces emancypacji i wynikające z niego włączanie się kobiet w aktywność w sferze zawodowej przyczyniły się do systematycznego wzrostu odsetka zatrudnienia kobiet w instytucjach publicznych, w tym także w bibliotekach. Wraz z upływem czasu doszło do feminizacji zawodu, co wpłynęło także na transformację kultur organizacyjnych bibliotek. Miały one zyskać „kobieca” twarz (Ziarkowski 2019), co w odniesieniu do stereotypów kojarzonych z płcią mogłoby oznaczać, że stały się przestrzeniami udomowionymi, wypełnionymi ciepłem i wrażliwością, zapraszającymi czytelników do spotkania i dbającymi o ich dobrostan (Popławska 2022).

Postępujący proces zwiększania się skali otwartości i przyjazności bibliotek nie przekłada się jednak na zmniejszenie różnic w skali zaangażowania instytucjonalnego kobiet i mężczyzn. Mężczyźni, w większym stopniu niż kobiety, utrzymują zdystansowany stosunek do aktywności w instytucjach kultury. Częściej czują się w nich niepewnie, nie zawsze potrafiąc dopasować się do udziału w empatycznej, otwartej na dialog wspólnotce (Stachura 2023). Powszechność modelu hegemonicznej męskości, zorientowanego na dominację, niezależność i autonomię (Connell 2005), utrudnia mężczyznom włączanie się do świata kultury instytucjonalnej. Przyzwyczajeni do działania według tradycyjnie przypisywanych płci męskiej skryptów kulturowych, mężczyźni mają wątpliwości, czy powinni, potrafią i chcą angażować się w działania w przestrzeniach, w których panują „nie-męskie” zasady. Z punktu widzenia mężczyzn adaptacja do nowych warunków może też zwyczajnie nie być opłacalna. Instytucje kultury zapraszają swoją publiczność do zaangażowania społecznego, rozmowy i dzielenia się emocjami, a podejmowanie działań, które nie są zorientowane na realizację konkretnego celu, może albo stać w jawnej kontrze do męskich wyobrażeń o tym, w jakie działania warto się angażować (Locke, Latham 2006), albo stanowić argument przeciwko podejmowaniu aktywności w obszarze, w którym panują niejasne zasady gry.

Reasumując, mężczyźni najpierw, jeszcze jako chłopcy, przechodzą proces socjalizacji, który może utrudniać im późniejsze angażowanie się w działania w ramach kultury czytelnicznej. Następnie, po zinternalizowaniu tradycyjnie przypisywanych męskości wartości, są bardziej skłonni do podejmowania w życiu różnych aktywności obliczonych na ich realizację. Przekłada się to na skłonność do działania w sposób zorientowany na racjonalność, nieokazywanie emocji i dążenie do dominacji, co z kolei jest niespójne z modelem funkcjonowania sfeminizowanego świata kultury. W efekcie mężczyźni angażują się w różne przejawy kultury czytelnicznej (także te

² Na przykład w USA 82,5% osób pracujących w bibliotekach to kobiety (zob. Department for Professional Employees 2024).

realizowane w bibliotekach) rzadziej niż kobiety, bo stają się na ich podejmowanie „zbyt mężczy”.

Metodyka badań

Podstawę niniejszego artykułu stanowią refleksje z badania kondycji bibliotek publicznych i czytelnictwa w województwie pomorskim zrealizowane w latach 2022–2023. Projekt ten został przeprowadzony we współpracy z Wojewódzką i Miejską Biblioteką Publiczną im. Josepha Conrada Korzeniowskiego w Gdańsku. Celem badania było zgromadzenie wiedzy o zróżnicowanych przejawach kultury czytelniczej oraz społecznych praktykach użytkowania bibliotek. Pozyskana wiedza ma docelowo wspomóc instytucjonalne działania nakierowane na promocję czytelnictwa i zwiększenie zaangażowania mieszkańców regionu w aktywność w ramach kultury czytelniczej. Jednym z wątków przewijających się w badaniu była kwestia zróżnicowanego poziomu zainteresowania czytelnictwem oraz udziałem w życiu bibliotek wśród kobiet i mężczyzn. W raportach podsumowujących wyniki badania (Stachura, Zbieranek 2022, 2023) znalazły się odniesienia do tego tematu. Niniejszy tekst rozwija je, przedstawia dodatkowe dane oraz pogłębia ich interpretację, osadzając ją w kontekście przemian kultury czytelniczej i warunkujących ją stereotypów płciowych.

Trwające dwa lata badanie podzielone było na dwa etapy. W pierwszym roku zrealizowano między innymi badanie ilościowe wśród trzech grup odbiorców – aktywnych uczestników życia kulturalnego ($n = 569$), pracowników merytorycznych bibliotek ($n = 328$) oraz reprezentantów samorządu terytorialnego odpowiedzialnych za prowadzenie polityki kulturalnej na szczeblu lokalnym ($n = 82$). Wszystkie moduły badania prowadzone były online, za pośrednictwem platformy Webankieta. W przypadku każdego modułu zastosowano dobór próby oparty na dostępności. Kwestionariusz ankiety wypełniać mogły wszystkie osoby, które otrzymały zaproszenie do udziału w badaniu. Brak losowości w doborze próby w sposób znaczący ogranicza reprezentatywność zebranego materiału empirycznego. Należy więc potraktować zebrane dane jako eksploracyjne. W toku badań posłużyły one między innymi do opracowania scenariuszy w jakościowej części badania.

Z punktu widzenia prowadzonej analizy istotne znaczenie ma skala udziału mężczyzn w projekcie. Wśród aktywnych uczestników życia kulturalnego stanowili oni 17,2% badanej populacji, natomiast wśród osób pracujących w bibliotekach – 8,5%. Ze względu na charakter doboru próby uzyskane wyniki mogą nie odzwierciedlać faktycznej reprezentacji mężczyzn w tych grupach. W grupie osób pracujących w bibliotekach publicznych na terenie województwa pomorskiego nie dysponowano danymi w podziale na płeć. W przypadku „aktywnych uczestników życia kulturalnego” nie było natomiast możliwe wyznaczenie operatu losowania.

W zaproszeniach do udziału w badaniu kierowanych do osób z tej grupy bazowano na autoidentyfikacji respondentów w odniesieniu do postrzegania skali własnej aktywności kulturalnej. Bardzo niski udział mężczyzn w badanej próbie może stanowić pochodną mniejszej skłonności mężczyzn do brania udziału w badaniach społecznych. Na wynik wpływ ma jednak także czynnik merytoryczny, tj. wyraźna dysproporcja między kobietami i mężczyznami zarówno w skali zaangażowania kulturalnego (w przypadku aktywnych uczestników życia kulturalnego), jak i zatrudnienia w bibliotekach (w przypadku osób pracujących w sektorze).

W drugim roku trwania projektu zrealizowano część jakościową badania. Przeprowadzono między innymi 48 indywidualnych wywiadów pogłębionych. Realizowano je wśród grup wyróżnionych w pierwszym roku badania, tj.: aktywnych uczestników życia kulturalnego ($n = 20$), pracowników merytorycznych bibliotek ($n = 15$) oraz reprezentantów samorządu terytorialnego odpowiedzialnych za prowadzenie polityki kulturalnej na szczeblu lokalnym ($n = 13$)³. Dobór próby we wszystkich modułach części jakościowej projektu był celowy, uwzględniający zróżnicowanie próby ze względu na uniwersalne dla wszystkich modułów kryterium geograficzne (podregion województwa) oraz kryteria dodatkowe.

W przypadku aktywnych uczestników życia kulturalnego rekrutacja prowadzona była z myślą o zaproszeniu do udziału w badaniu osób korzystających lub zainteresowanych korzystaniem z oferty bibliotecznej (przede wszystkim bibliotek zlokalizowanych w miejscowości zamieszkania danej osoby lub w jej okolicy). W proces rekrutacji włączeni zostali pracownicy bibliotek, którzy wyrazili zgodę na udzielenie wywiadu. Rozmówcy proszeni byli następnie o wskazanie osób potencjalnie zainteresowanych udziałem w badaniu. Zdecydowana większość rekomendowała kontakt z kobietami, przede wszystkim seniorkami. Znacznie trudniejsze było natomiast pozyskiwanie kontaktów do mężczyzn, w szczególności młodych, którzy nie ukończyli 40. roku życia. Stanowi to symptomatyczny przykład specyfiki instytucjonalnej kultury czytelnicznej w Polsce. Z 20 przeprowadzonych wywiadów 12 zrealizowano z kobietami, a 8 z mężczyznami, uzyskując w ten sposób zrównoważony obraz kultury czytelnicznej w podziale na płeć. Próba była dodatkowo zróżnicowana ze względu na wiek, wykształcenie oraz status zawodowy. W przypadku osób pracujących w bibliotekach nacisk położony był na zapraszanie do wywiadów osób o zróżnicowanym stażu pracy, piastujących w placówkach stanowiska kierownicze. Z uwagi na fakt, że wśród osób zarządzających bibliotekami w województwie pomorskim zdecydowanie dominują kobiety, na 15 zrealizowanych wywiadów jedynie 3 przeprowadzono z mężczyznami.

Zaprezentowane w tekście wyniki badania dotyczą specyfiki ograniczonej aktywności mężczyzn w instytucjonalnej kulturze czytelnicznej oraz znaczenia, jakie

³ W dalszej części tekstu wyniki nie są analizowane z uwzględnieniem perspektywy reprezentantów samorządu terytorialnego. Dotyczy to obu modułów badania: ilościowego i jakościowego.

dla zmniejszenia aktywności mężczyzn mają uwarunkowania płciowe (w tym: stereotypy). Interesujące w tym kontekście są zwłaszcza opinie i doświadczenia mężczyzn, ale przedstawiona zostaje również perspektywa kobiet (głównie dyrektorek i kierowniczek bibliotek). Efektem jest zestawienie danych zebranych w grupie czytelników i użytkowników oferty bibliotecznej z materiałem empirycznym pozyskanym od osób zajmujących się tworzeniem i profilowaniem oferty do publiczności. Prezentacja wyników opiera się przede wszystkim na rekonstrukcji narracji z części jakościowej badania, wykorzystując dane ilościowe jako tło opisu.

Wyniki. Męska twarz kultury czytelniczej

Zebrane w toku badania dane wyraźnie potwierdzają ograniczoną aktywność mężczyzn w różnych przejawach kultury czytelniczej. Dotyczy to zarówno dyspozycji motywacyjnych, zachowań czytelniczych, jak i dyspozycji instrumentalnych.

Pasywni i emocjonalnie wycofani indywidualiści

Szczególnie wyraźnie widać słabość zaangażowania mężczyzn (na tle aktywności kobiecej) w wydaniu instytucjonalnym. Z materiału empirycznego wynika, że mężczyźni dużo rzadziej korzystają z oferty bibliotek. Kobiety częściej uczestniczą w zajęciach i spotkaniach organizowanych w bibliotekach, chętniej też spędzają w nich czas wolny, relaksują się i spotykają z innymi. Podczas gdy w badanej próbie 19% kobiet korzystało z oferty biblioteki co najmniej raz w tygodniu w ostatnim roku, wśród mężczyzn odsetek ten wynosi jedynie 8,5%.

O ile kobiety są liderkami zaangażowania w życie bibliotek, o tyle mężczyźni częściej mają trudność w wygospodarowaniu czasu na biblioteczną aktywność. Nie tylko rzadziej wypożyczają zbiory, ale też rzadziej są dostrzegani przez innych jako aktywni użytkownicy. Wielu rozmówców – użytkowników bibliotek, ale też osób, które w nich pracują – twierdzi, że w bibliotece trudno spotkać mężczyzn, a przy tym nie przejawiają oni podobnej do kobiet skłonności do interakcji. Mniejszą obecność mężczyzn w bibliotekach tłumaczy się ich lenistwem, pasywnością i brakiem zainteresowania ofertą instytucjonalną.

Jak tak spojrzę przez pryzmat właśnie tego, co jest w bibliotece, no to chyba z dwa razy widziałem mężczyznę. (...) Mi się wydaje, że są bardziej leniwi trochę mężczyźni od kobiet. Wolą obejrzeć film. [W31_U_M_18–39]⁴

⁴ Oznaczenia wywiadów: numer wywiadu – typ osoby badanej (U – użytkownik, B – bibliotekarz) – płeć (K – kobieta, M – mężczyzna) – przedział wiekowy (18–39, 40–59, 60+).

Generalnie jest to spory problem, żeby tych mężczyzn... Te kobiety są aktywne, są chętne, zaangażowane. One często tylko tego męża biorą pod pachę, przyprowadzają do nas. I wtedy ci mężczyźni są. Na palcach dwóch rąk możemy policzyć mężczyzn, którzy sami z siebie przychodzą na wydarzenia i biorą udział. (...) Chyba to wynika z braku potrzeby, bo nawet jak robiliśmy diagnozę społeczną, to też padło pytanie do panów. „Czy wie Pan, gdzie się znajduje biblioteka?”. „Czy orientuje się Pan w życiu kulturalnym miasta?”. To padała wprost odpowiedź: „Tymi rzeczami u nas zajmuje się żona. Ja nie wiem. Pani by musiała zapytać żonę”. [W4_B_K_18–39]

Przez kobiety mężczyźni są postrzegani – zgodnie z obowiązującym stereotypem płciowym – jako poszukiwacze „czegoś konkretnego”, unikający „bezcelowych”, „nieinteresujących” spotkań. Nieinteresujące mają być więc dla nich: emocje, losy ludzkie, relacje i inne przejawy życia wewnętrznego. Takie przekonanie mają badane w różnym wieku. W istocie mężczyźni słabiej od kobiet odnajdują się w społecznym świecie biblioteki. Nasycony aktywnością kobiet, nie jest on dla wielu mężczyzn atrakcyjny. Uczestnictwo w nim wymaga bowiem kojarzonych z kobiecością znacznych pokładów otwartości i gotowości do wymiany doświadczeń na temat książek. Mężczyzn zniechęca też nieformalna struktura spotkań, w trakcie których dyskusja zbacza na tematy niezwiązane z daną pozycją książkową, w tym te dotyczące emocji. Tym sposobem wielu mężczyzn dokonuje swego autowykluczenia z instytucjonalnie animowanej kultury czytelniczej.

Widuję mężczyzn na spotkaniach autorskich, ale to są najczęściej panowie na emeryturze, którzy (...) próbują sobie szukać różnych atrakcji w życiu. Nie widzę mężczyzn w tak zwanym, w cudzysłowie to powiem, wieku produktywnym. Kobiet jest znacznie więcej. [W17_U_K_40–59]

Nie mając alternatywnej oferty, mężczyźni zazwyczaj ani sami nie proponują organizacji formatów, w których chcieliby uczestniczyć, ani nie decydują się na korzystanie z oferty atrakcyjnej dla kobiet. W efekcie ich obecność w życiu bibliotek jest ograniczona, a potencjał uczestnictwa – niewykorzystany. Blokada, jaką odczuwają mężczyźni, aby wejść w kontakt z innymi osobami w przestrzeni biblioteki, utrudnia im nawiązywanie i utrzymywanie kontaktów. Intymność doświadczenia czytelniczego w wielu przypadkach nie może być dzielona z innymi (przede wszystkim mężczyznami). Nie tylko nie pasuje bowiem do wyobrażenia o społecznej roli mężczyzny, ale wręcz stanowi tożsamościowe zagrożenie. Jest to sytuacja odczuwana szczególnie dotkliwie przez mężczyzn seniorów, którzy z uwagi na specyfikę procesu własnej socjalizacji, przypadającej jeszcze na okres powojenny, dysponują ograniczonym repertuarem możliwości odrzucania modelu hegemonicznej męskości i konfrontowania się ze stereotypowymi wyobrażeniami o tym, co jest męskie.

Nie wyobrażam sobie, żebyśmy się spotkali w pięciu, czy w dziesięciu mężczyzn i opowiadali sobie o ostatnim kryminale Nesbø, albo o czyjejs biografii. Nie wyobrażam sobie. To jest nieciekawe. Ja z mężczyznami, z kolegami znakomicie się czuję w klubie technicznym, a w czytelnictwie nie. Czytelnictwo uznaję za bardzo taką... Z Panem rozmawiam w ten sposób, bo nikomu się nie zwierzę z tego, że jest to dla mnie bardzo intymna sprawa, wewnętrzna, osobista, i co tu komu do tego. Nie będę się w gronie pięciu, ośmiu chłopów, proszę Pana, wyzewnętrzniał, jaki to jestem wrażliwy, a w tym miejscu to się nawet popłakałem. Tam raz na dwa czy pięć lat się zdarzy. (...) My rozmawiamy dlatego, że ja się tym zajmuję, Pan wie, że ja się tym zajmuję, więc możemy o tym pogadać. Ale generalnie mężczyzna ma tę swoją strefę techniczną, sportową, garaż, a kobieta ma koleżanki, książki i tak dalej. [W16_U_M_60+]

Mężczyźni – społecznie pasywni i wycofani emocjonalnie – chętniej obcuja z książką na osobności, indywidualizując doświadczenia czytelnicze. Ten rodzaj praktyki można odbierać w kategoriach preferencji czytelniczych. Jest on jednak także spójny z wyobrażeniem mężczyzny jako kogoś autonomicznego, niezależnego, samotnie doświadczającego świata i tłumiącego emocje. Z danych zebranych w module ilościowym badania wynika, że mężczyźni częściej niż kobiety czytają z powodów merytorycznych (są zainteresowani daną tematyką) i statusowych (chcą być na bieżąco i się rozwijać), rzadziej – relacyjnych (lubią rozmawiać o książkach) i autotelicznych (czytanie jest przyjemne, pozwala się relaksować i wzbogaca życie). Te dane stanowią wyraźne odzwierciedlenie tradycyjnych stereotypów płciowych, jednocześnie stanowiąc ważne tło dla materiału pozyskanego w jakościowej części projektu. Narracje z wywiadów potwierdzają bowiem większą skłonność do podejmowania wyborów czytelniczych zgodnych ze stereotypem płciowym. Choć przedmiotem analizy w tekście są preferencje mężczyzn, to niezależnie od płci kobiety i mężczyźni w podobny sposób odtwarzają tradycyjnie przypisywane im wzorce zachowań oraz elementy systemu aksjonormatywnego.

Mężczyźni częściej niż kobiety decydują się na wybór nieuspołecznionego modelu uczestnictwa w kulturze czytelniczej, a w ich sieciach społecznych mniej jest osób uważanych przez nich za interesujących partnerów do dyskusji o książkach. Wynika to też z kilku innych czynników: silnie akcentowanej przez wielu mężczyzn selektywności w wyborach literaturowych, przekonania o alternatywnym, nietypowym charakterze własnych decyzji czytelniczych, przywiązywania wagi do samodzielnego wyboru pozycji książkowych do lektury oraz – bardziej wyraźnej niż w przypadku kobiet – potrzeby czerpania pewnych korzyści z czytelnictwa. Mężczyźni, jeśli rozmawiają z innymi o książkach, zazwyczaj robią to albo ze swymi partnerkami, albo z dobrymi kolegami, z którymi znają się od wielu lat. Poza tym jednak męska kultura czytelnicza jest silnie zindywidualizowana. Przejawem tej tendencji jest między innymi niski (na tle kobiet) poziom zaangażowania czytelników mężczyzn w podejmowanie aktywności w mediach społecznościowych.

Jak słyszę o popularności jakichś tam challenge'ów książkowych, to one są większe wśród kobiet. (...) Nie wiem, jakie są statystyki, (...) ale na Instagramie rzeczywiście jest tak, że jeżeli znajdujemy jakieś konta osób, które piszą o książkach, to to są głównie konta kobiet. (...) Mężczyźni nie zamieszczają żadnych zdjęć czy treści wskazujących na to, że czytają książki. [W35_U_M_18–39]

Biblioteki – jaka oferta dla mężczyzn?

Z danych zebranych w części ilościowej badania wynika, że mężczyźni nie tylko rzadziej niż kobiety odwiedzają biblioteki, ale też gorzej oceniają ich funkcjonowanie i formułują mniej pozytywne opinie o osobach pracujących w bibliotekach. Wprawdzie oceny te są raczej dobre, ale zauważalnie niższe niż w przypadku kobiet. Dotyczy to wszystkich badanych wymiarów składających się na ocenę sumaryczną. Dodatkowo mężczyźni są bardziej od kobiet krytyczni względem oceny społecznego znaczenia bibliotek. W mniejszym niż kobiety stopniu uważają na przykład, że biblioteka trafnie rozpoznaje potrzeby odbiorców, ma dla nich odpowiednią ofertę i proponuje użytkownikom udział w ciekawych wydarzeniach. W efekcie mężczyźni są też mniej od kobiet skłonni do poparcia tezy o konieczności uczynienia z finansowania bibliotek priorytetu polityki regionalnej. Powodem różnic w ocenie może być generalnie większy krytycyzm mężczyzn w ocenie funkcjonowania instytucji publicznych. Na wyniki wpływa jednak zapewne w znacznej mierze przekonanie mężczyzn, że biblioteka nie jest instytucją, z którą mogą się łatwo zidentyfikować, a przy tym taką, która odpowiada na ich potrzeby.

Sytuacja ta wiąże się przede wszystkim z faktem, że biblioteki jedynie w ograniczonym zakresie prowadzą systematyczną, pogłębioną diagnozę oczekiwań swoich użytkowników, a na dodatek często nie dysponują strategiami rozwoju, które definiowałyby priorytetowe kierunki transformacji organizacji. Deficyt działań w tych dwóch obszarach skutkuje wystąpieniem negatywnych konsekwencji w różnych wymiarach działania bibliotek. Brak tworzenia rozwiązań dedykowanych mężczyznom jest jedną z wielu bolączek, jakie odczuwają borykające się z deficytami zasobów placówki. Efektem takiej polityki instytucjonalnej jest utrzymywanie się *status quo* w odniesieniu do propozycji programowej, jaką biblioteki mają dla mężczyzn. Jeśli placówki realnie tworzą plany zmiany i zmiierzają do ich wdrażania, jako nieobecnych w instytucji zauważają przede wszystkim młodzież i młodych dorosłych. Ta diagnoza jest w dużej mierze trafna i stanowi odpowiedź na realną potrzebę grupy osób, która „znika” z bibliotek (na przykład w efekcie wyjazdu do innej miejscowości, zakończenia procesu edukacyjnego czy rozpoczęcia pracy zawodowej).

Jednocześnie jednak w przeważającej większości podmiotów nie projektuje się oferty programowanej z myślą o mężczyznach. Osoby kierujące bibliotekami mają

wprawdzie świadomość istnienia problemu słabszej reprezentacji mężczyzn niż kobiet w większości placówek, ale w ślad za tą refleksją zazwyczaj nie idą konkretne działania mające zmienić aktualny stan rzeczy. Co więcej, biblioteki, zgodnie z wizją zawartą w koncepcji poszerzenia pola kultury (Czarnecki et al. 2012), realizują coraz większą liczbę zadań, poszukując odpowiedzi na rosnące wyzwania otoczenia. Dobrym przykładem tego rodzaju zmiany będzie adresowanie w bibliotekach oferty do osób z doświadczeniem migracyjnym i uchodźczym (Grossman et al. 2022). W trudnych realiach zewnętrznych perspektywa transformacji instytucji z uwzględnieniem potrzeb mężczyzn nie jest w stanie „awansować” na wysokie pozycje na liście strategicznych priorytetów bibliotek, a instytucja kultury, jaką jest biblioteka, pozostaje stereotypowo przestrzenią odległą od świata męskich potrzeb i oczekiwań.

Biblioteka stała się takim miejscem, w którym ci mężczyźni trudniej się odnajdują. Zwróćmy nawet uwagę na same warsztaty, które są organizowane w bibliotekach. (...) Część mężczyzn, którzy są użytkownikami bibliotek, to są ojcowie małych dzieci wysyłani przez żony do biblioteki na zajęcia z dziećmi, wtedy, kiedy już kobiety na przykład zajmują się domem. (...) Ale też nie ma takich warsztatów typowo dla ojców, tylko są z dziećmi. (...) Na wsi, z której pochodzę, (...) biblioteka jest bardzo słaba. Tam mężczyzn nie ma w ogóle. W mieście jeszcze tak, ale na wsi... Bardzo słabo. (...) Ale to też często jest tak, że to żony przychodzą i wybierają książki dla swoich mężów. Albo proszą panią bibliotekarkę na podstawie tam profilu czytelniczego męża, żeby coś wybrała. [W14_B_K_40–59]

Tworzenie oferty dedykowanej mężczyznom może być trudne między innymi ze względu na silne sfeminizowanie sektora. W województwie pomorskim sytuacja ta dotyczy zarówno ogólnej skali zatrudnienia pracowników na stanowiskach merytorycznych, jak i pełnienia funkcji kierowniczych przede wszystkim przez kobiety. Być może fakt, że „biblioteka jest kobietą”, utrudnia pracującym w placówkach profesjonalistkom tworzenie oferty dobrze dopasowanej do potrzeb mężczyzn. Organizacje z bardziej zbalansowaną strukturą zatrudnienia ze względu na płeć oferowałyby potencjalnie lepszą ofertę dla zróżnicowanej płciowo grupy odbiorców⁵. Za trafnością tej hipotezy przemawiają przedstawione w tekście dowody na trwałość stereotypów płciowych, przywiązanie kobiet i mężczyzn do funkcjonowania w ramach tradycyjnych ról płciowych oraz rozpoczynający się dopiero w wielu podmiotach proces ich ewolucji w kierunku wielofunkcyjnych centrów kultury. Ponadto mężczyźni, nawet jeśli korzystają z zasobów biblioteki, często uważają, że jej oferta jest dla nich mało interesująca, „nie-męska”. W wielu przypadkach oni sami nie są zainteresowani przełamywaniem stereotypowych wyobrażeń o instytucji

⁵ W przypadku bibliotek jednym z dowodów na silne zakorzenienie myślenia w kategoriach stereotypów płciowych może być fakt, że z analizy 460 ogłoszeń o pracę na stanowiska bibliotekarskie wynika, że w aż 88% dominował „kobięcy” styl użytego języka (zob. Tokarz, Tati 2021).

kultury. Przeciwnie, oczekują, że będzie ona dla nich miejscem, w którym łatwo się odnajdą i zrealizują aktywność zgodną z ich oczekiwaniami.

Długo nie spędzam czasu w bibliotece. Na jakichś, nie wiem, spotkaniach autorskich, jakichś warsztatach, czymś takim. Nie miałem jeszcze okazji. (...) Z tego, co widziałem, to są zazwyczaj wydarzenia kierowane albo do dzieci, albo do osób starszych, jakieś edukacyjne. [W32_U_M_18–39]

Emblematycznym przykładem niedopasowania oferty bibliotecznej do potrzeb mężczyzn, a jednocześnie trwałości oddziaływania stereotypów płciowych, jest działanie Dyskusyjnych Klubów Książki. Funkcjonują one w wielu bibliotekach w skali całego kraju, także w województwie pomorskim. W założeniu skupiają miłośników czytelnictwa o zróżnicowanym profilu socjodemograficznym, którzy spotykają się, by rozmawiać o lekturach. Kluby afiliowane są przy bibliotekach, a obok dyskusji organizowane są w ich ramach spotkania autorskie, warsztaty czy wykłady. Wiele tych inicjatyw gromadzi jednak niemal wyłącznie kobiety. Forma spotkania wypracowana przez kobiety i odpowiadająca ich zainteresowaniom oraz potrzebom nie cieszy się popularnością wśród mężczyzn. Wynika to z wymienionych już wcześniej powodów – ograniczonej gotowości mężczyzn do dzielenia się doświadczeniami czytelniczymi z innymi, niechęci do dyskusowania o emocjonalnym aspekcie kontaktu z literaturą, niskiego poziomu zainteresowania literaturą „kobiecą” (chętnie wybieraną przez uczestniczki jako przedmiot rozmów) oraz przekonania, że taki rodzaj aktywności jest w niewystarczającym stopniu produktywny. Zbudowane w formie siostrzanych kręgów kluby dyskusyjne mają tradycyjnie kobiecą formułę, co może czynić wejście do kręgu zadaniem trudnym, jeśli nie niemożliwym dla mężczyzny.

Mężczyzn nie ma. Nie ma i nie było. (...) Myślę, że to jest tak oczywisty fakt, że wszyscy są z tym pogodzeni. (...) Miałymy kiedyś takie skojarzenie z koleżankami w klubie, że tworzymy taki krąg. Książki są często dla nas tylko przyczynkiem do mówienia o innych sprawach. (...) Tak, jak kobiety kiedyś tworzyły kręgi przy skubaniu pierza, przy jakichś takich wzajemnych wymianach, nawzajem się wspierały... Było coś w tym pierwiastku żeńskim takiego kobiecego, takiej energii. (...) I w opozycji do tego wydaje mi się ten pierwiastek męski, który nie może... Nie wiem, nie wydaje mi się, żeby mężczyźni dobrze się czuli w takiej formule klubu dyskusyjnego. (...) Myślę, że gdzieś to takie atawistyczne coś by się włączało, że trzeba jakąś kreację przybrać, a to mijałoby się z celem. [W24_U_K_40–59]

Jest takie przekonanie, że jak tam są same panie, to pan tam się nie będzie dobrze czuł. No i właśnie to jest przeszkoda, bo jak pan by przyszedł i opowiedział swoją perspektywę tej książki z takiego męskiego punktu widzenia, to ona by była zupełnie inna. I to by dopiero były zaczątki rozmów i dyskusji. [W14_B_K_40–59]

Sporym zainteresowaniem ze strony mężczyzn cieszą się natomiast wspierane przez biblioteki inicjatywy spotkań twórczych (na przykład poetyckich), kluby gier planszowych i wybrane rodzaje spotkań autorskich. Mężczyźni interesują przede wszystkim wydarzenia poświęcone tematyce wojennej, historycznej i sportowej. W niektórych bibliotekach rośnie też popularność kącików rodzicielskich, w których ojcowie przebywają i spędzają czas wspólnie z dziećmi. Wśród młodych odbiorców popularne są spotkania z influencerami i youtuberami, a także różne formuły kontaktu z kulturą cyfrową oraz szeroko rozumianymi nowymi technologiami – zarówno od strony narzędzi i sprzętów, jak i oprogramowania do ich obsługi. Zainteresowaniem cieszą się w tym aspekcie głównie zajęcia prowadzone przez ekspertów spoza bibliotek. Warto też podkreślić, że choć w powyższym zestawieniu wiele zainteresowań ma typowo „męski” charakter, to zdarzają się również aktywności nie tylko nieokreślone wprost z męskością, ale wręcz stanowiące dla niej tożsamościową kontrę (na przykład opieka nad dziećmi).

U nas na przykład w bibliotece odbywają się kursy robotyki. Były zajęcia komputerowe, gdzie studenci przyjeżdżali i uczyli programować, czy drukarki 3D. Młodzież przychodziła, uczestniczyła i była zainteresowana. [W2_B_M_40–59]

Warto jednak podkreślić, że w skali całej oferty, jaką biblioteki mają dla swoich odbiorców, propozycje kierowane do mężczyzn stanowią wyraźną mniejszość. Poziom aktywności mężczyzn wzrasta przy spełnieniu kilku kryteriów. Należą do nich: wysoki poziom jakości infrastruktury danej placówki, realizacja szerokiego wachlarza aktywności instytucjonalnych oraz otwartość biblioteki na realizację działań bezpośrednio przez odbiorców. Innymi słowy, mężczyźni do zaangażowania zachęca odpowiednio zaaranżowana, odnowiona i doposażona w nowe rozwiązania multimedialne siedziba, która daje możliwość nawigowania w przestrzeni na wiele różnych sposobów. Tam natomiast, gdzie takie możliwości są ograniczone, schemat działania bibliotek pozostaje tradycyjny. Utrudnia to mężczyznom możliwość wpięcia się w strukturę placówki i swobodnego meandrowania po jej ofercie. Aktywność mężczyzn jest też bardziej zauważalna w większych ośrodkach miejskich, szczególnie w Trójmieście, gdzie trwałość stereotypów płciowych, w tym tych dotyczących możliwych formuł angażowania się mężczyzn w instytucjonalne przejawy kultury czytelniczej, może być mniejsza niż w bardziej konserwatywnej części regionu.

W kontekście zachęcania mężczyzn do podejmowania aktywności bibliotecznej wyzwaniem jest przekonanie do tego osób o przeciętnym poziomie kompetencji kulturowych i niewyróżniającej się skali aktywności kulturalnej. Ma to znaczenie przede wszystkim dlatego, że najbardziej zaangażowani i zmobilizowani do działań czytelniczych mężczyźni mają relatywnie wysokie szanse pokonania barier związanych z potencjalnym podejmowaniem aktywności czy zwiększeniem poziomu jej natężenia. Poza wąską grupą kulturalnych ekspertów, liderów uczestnictwa

w różnych aspektach kultury czytelniczej istotne jest jednak włączanie do obiegu instytucjonalnego szerokiego grona osób, także takich, które nie mają wielu doświadczeń w zakresie bibliotecznego uczestnictwa, dla których aktywności czytelnicze nie stanowią ważnego elementu codzienności i które stereotypowo można określić mianem kulturalnych (nie)uczestników (Bachórz et al. 2014).

Inkluzja mężczyzn do środowisk bibliotecznych jest ważna, ponieważ instytucjonalna przynależność, która umożliwia podejmowanie różnych formuł uczestnictwa w kulturze, przekłada się na szereg indywidualnych korzyści, między innymi na podniesienie poziomu dobrostanu (Cocozza et al. 2020), poprawę kondycji zdrowia psychicznego (Elsden, Roe 2021) czy zwiększenie umiejętności autoekspresji (Derrett 2003). W grze o tak wysoką stawkę stereotypy płciowe stanowić mogą ważną przeszkodę w procesie poprawy jakości życia mężczyzn, w tym tych narażonych na wykluczenie społeczne ze względu na niską pozycję społeczną, ograniczony dostęp do zasobów oraz niską jakość otrzymywanego wsparcia społecznego.

Materiał pozyskany w ramach indywidualnych wywiadów pogłębionych wyraźnie pokazuje też rolę, jaką biblioteki mogą odegrać jako agendy relacyjności. Takie doświadczenia mają przede wszystkim borykający się z poczuciem osamotnienia i nudy seniorzy. Spotkania w bibliotece są dla nich odskocznią od rutyny codzienności, oferując możliwość rozmowy i wymiany doświadczeń z lubianą bibliotekarką. Mężczyźni doceniają też możliwość pocucia się współtwórcami oferty bibliotecznego, na przykład poprzez wypowiedanie się o jakości poszczególnych pozycji książkowych lub rekomendowanie, które z nich warto zakupić i włączyć do księgozbioru. Występując w typowo męskiej funkcji eksperta i komentatora, mają poczucie, że mogą wykorzystać własną wiedzę dla dobra innych osób, jednocześnie odczuwając satysfakcję z tytułu wejścia w rolę instytucjonalnego doradcy.

Muszę Panu powiedzieć, że wszystkie pozycje przeze mnie rekomendowane są zakupywane. (...) Panie, które o tym decydują, mają do mnie pełne zaufanie. One wiedzą, że każda książka, którą ja im proponuję, (...) to potem w mieście ludzie będą to czytali. (...) Dużo jest tam reportażu, dużo jest dzienników. Biografie to jest też mój konik. (...) To jest moja pasja. (...) Mam niezwykle poczucie satysfakcji wewnętrznej. Ja tego nie robię ani dla poklasku, ani dla podniesienia swojego samopoczucia, bo nie muszę. Dla mnie partnerkami do rozmowy o książkach są kierowniczki bibliotek, bo one mają rozeznanie. (...) Poświęcam swój prywatny czas, ale mnie to cieszy, bo ja realizuję samego siebie. Nie wyobrażam sobie zachować to wyłącznie dla siebie, a nie podzielić się z drugim człowiekiem, bo to jest nakaz, który wynika z mojego charakteru i z mojego człowieczeństwa. Ja się cieszę, że ja się mogę tym podzielić, choć to nie jest wymierne w pieniądzech. [W23_U_M_60+]

Wnioski

Męska kultura czytelnicza stanowi konglomerat zróżnicowanych dyspozycji i zachowań. Jej cechami dystynktywnymi są właściwe dla mężczyzn przekonania, potrzeby i formy aktywności. Przeprowadzone badanie wyraźnie wykazuje spójność zasadniczych tendencji w zakresie męskiego czytelnictwa, przede wszystkim orientację na indywidualizację praktyk związanych z czytaniem, ograniczony udział w społecznym obiegu instytucjonalnym oraz zaspokajanie poprzez kontakt z literaturą potrzeb merytoryczno-statusowych. Preferowane formuły uczestnictwa mężczyzn w kulturze czytelniczej wyraźnie wskazują na ich relatywnie niższe – w porównaniu z kobietami – wskaźniki w zakresie potrzeby czytania, aktywności czytelniczej i kompetencji czytelniczych.

Wpływ na ten stan mają stereotypy płciowe, które wyznaczają sposoby myślenia o kulturze czytelniczej i sposobach jej praktykowania. Dotyczą one modeli funkcjonowania w kulturze, sposobu konsumowania treści kulturalnych oraz tworzenia się układów kulturalnego uczestnictwa. Manifestują się w starciu „kobiecych” wartości, charakterystycznych dla świata społecznego bibliotek, z „męskimi” potrzebami, oczekiwaniami i aspiracjami. Starcia, powodowane przywiązaniem do tradycyjnych sposobów myślenia i działania, mają wiele negatywnych konsekwencji. Dla instytucji skutkują ograniczoną szansą docierania do odbiorców mężczyzn, a mężczyznom odbierają potencjalne zyski, jakie wiążą się z aktywną obecnością w życiu bibliotek. Trwałość stereotypów, mająca genezę w okresie wczesnej socjalizacji, przekłada się na utrzymywanie się *status quo*, co skutkuje zdystansowanym stosunkiem mężczyzn do udziału w różnych przejawach instytucjonalnej kultury czytelniczej, a w konsekwencji deficytem ich zaangażowania.

Przywiązani do wyobrażeń o sprawczości i dominacji mężczyźni tracą pewność siebie na myśl o kontakcie z biblioteką. W przestrzeni instytucjonalnej ustępują kobietom, chroniąc te elementy hegemonicznego „ja”, które mogą realizować na własną rękę i we własnym zakresie, bez pośrednictwa instytucjonalnego. Nie wykorzystują pełni możliwości, jakie wiążą się z wejściem do biblioteki, nad towarzyskość i uspołecznioną emocjonalność przedkładając niezależność i autonomię. Nie budują nici identyfikacji z instytucją na taką skalę, na jaką czynią to kobiety, i rzadko włączają się w formaty oferowane przez biblioteki, bo nie odpowiadają one na ich potrzeby. Stają się tym samym instytucjonalnie niewidzialni.

Z pomocą mogą im przyjść same biblioteki. Aktualnie jest to jednak wyzwanie, na które jest w stanie odpowiedzieć niewielka liczba podmiotów. Dysponują one bowiem ograniczoną ilością zasobów na prowadzenie diagnoz i budowanie strategii, które miałyby stanowić odpowiedź na pytanie o instytucjonalną nieobecność mężczyzn. Aby włączyć ich w większym stopniu w instytucjonalny obieg czytelniczy, niezbędne jest też dopasowywanie oferty do różnych grup mężczyzn – od młodych miłośników mangi, przez zorientowanych na rozwój osobisty 40-latków, po

borykających się z doświadczeniem osamotnienia emerytów. Biblioteki muszą też poszukiwać optymalnych rozwiązań, balansujących między tworzeniem dla męczyzn przestrzeni, w których będą mogli oni realizować dobrze im znane skrypty męskości asertywnej, nastawionej na rywalizację i samowystarczalność, a włączaniem ich w nurt inkluzywnego, empatycznego środowiska dbającego o dialog i współpracę.

Realizacja tych postulatów wymagać będzie od podmiotów przemyślenia generalnej koncepcji ich strategicznego funkcjonowania. Placówki biblioteczne w ograniczonym stopniu prowadzą bowiem politykę nakierowaną na zaspokajanie potrzeb uczestnictwa w kulturze męczyzn. W bieżącym zarządzaniu bibliotekami priorytetowe znaczenie nadaje się staraniom o zapewnienie odpowiednich warunków infrastrukturalnych działania placówek oraz dostępności zasobów książkowych (przede wszystkim nowości wydawniczych). Dostosowywanie programów do oczekiwań lokalnej społeczności rzadko obejmuje oczekiwania zróżnicowanych grup męczyzn. Jeśli do takich sytuacji dochodzi, to adresatami oferty są zazwyczaj młodzi mężczyźni (ponieważ propozycje adresowane są do osób młodych) lub ojcowie (gdy projektuje się rozwiązania dla dzieci). Dostrzeżenie zróżnicowanych potrzeb męskiej części użytkowników bibliotek może nie tylko lepiej odpowiedzieć na faktyczne oczekiwania tej grupy odbiorców, ale też podnieść jakość zarządzania placówkami poprzez zwiększenie ich strategicznej autorefleksyjności i samoświadomości.

Dyskusja

Zrealizowane badanie stanowi empiryczny przykład siły wpływu stereotypów płciowych na model funkcjonowania kultury czytelnicznej. Wnioski ze zrealizowanego studium są punktem wyjścia do dyskusji o znaczeniu płci dla praktyk uczestnictwa w kulturze oraz wadze równości płci w odniesieniu do instytucjonalnych formuł kulturalnej partycypacji. Rozpoznanie znaczenia tego zjawiska może pomóc zidentyfikować potrzeby męczyzn w odniesieniu do uczestnictwa w życiu społecznym bibliotek. Badania, w których uwzględnia się perspektywę męskich modeli czytelnicznej partycypacji, pozwalają na pogłębione zrozumienie specyfiki kultury czytelnicznej, zróżnicowanej pod względem indywidualnych motywacji i realnych zachowań czytelnicznych. Tak projektowane studia pozwalają także odkrywać uwarunkowania dynamiki instytucjonalnej. Biblioteki stoją bowiem przed koniecznością dostosowywania swojej oferty do potrzeb różnych grup odbiorców. Wyniki przeprowadzonych badań mogą stanowić podstawę do tworzenia inkluzywnych strategii rozwoju, uwzględniających męską perspektywę na kulturę czytelniczną.

Zastosowana w badaniu koncepcja kultury czytelnicznej, której składowymi są dyspozycje motywacyjne, zachowania czytelniczne i dyspozycje instrumentalne, uwarunkowana na specyfikę różnorodnych formuł uczestnictwa w kulturze. Przez jej pryzmat można studiować sposoby socjalizacji do określonych modeli czytelnicznej

czy, szerzej, kulturalnej partycypacji. Pozwala to dostrzec uwarunkowania obecności odbiorców w placówkach kulturalnych, ich gotowość do współdziałania w ofercie podmiotów i wchodzenie w bliskie relacje w przestrzeni instytucji. Na przykładzie bibliotek dobrze widać luki w ofercie programowej placówek i potencjalne kierunki działań rozwoju instytucjonalnego. Tradycyjna koncepcja kultury czytelnicznej wpisuje się przy tym w popularne ujmowanie uczestnictwa w kulturze w ramy poszerzenia pola kultury oraz relacyjnej koncepcji uczestnictwa w kulturze, które akcentują dynamikę i usieciwienie praktyk kulturalnych.

Wartością zrealizowanych badań jest przede wszystkim zwrócenie uwagi na deficyt obecności mężczyzn w bibliotekach, w tym szczegółowe wyjaśnienie powodów takiego stanu rzeczy, oraz podkreślenie możliwych negatywnych efektów *status quo*. Wnioski z badań stanowią wskazówkę dla bibliotek odnośnie do potrzeby wdrażania zmian w strategiach instytucjonalnych, które odpowiadałyby na aspiracje mężczyzn. Jednocześnie wskazane byłoby kontynuowanie studiów mapujących męskie oczekiwania w odniesieniu do oferty podmiotów z sektora kultury (w tym: z bibliotek). Przeprowadzona analiza nie była bowiem poświęcona bezpośrednio temu zagadnieniu – w trakcie trwania prac terenowych okazało się jednak, że wątek ten ma istotne znaczenie z punktu widzenia funkcjonowania bibliotek i ich sposobu budowania relacji z publicznościami. Należałoby również prowadzić badania ograniczone do grupy mężczyzn, by w bardziej pogłębiony sposób zrozumieć uwarunkowania ich bibliotecznej (nie)obecności. Zasadne byłoby również przeprowadzenie badań na większych próbach oraz z wykorzystaniem innych metod i technik analizy. Studia ilościowe umożliwiłyby pozyskanie danych o charakterze reprezentatywnym, także w odniesieniu do szerszego zakresu geograficznego niż w przypadku badań realizowanych w skali regionalnej (wojewódzkiej). Interesujące byłoby również prowadzenie zakrojonych na szeroką skalę badań mających na celu analizę programów bibliotek pod kątem oferty kierowanej do mężczyzn.

Przeprowadzone badania mają znaczący potencjał aplikacyjny. Uzyskane wyniki mogą posłużyć jako bazowa diagnoza do tworzenia przez biblioteki programów rozwoju i strategii uwzględniających potrzeby mężczyzn jako czytelników. Branżowa dyskusja nad rezultatami przeprowadzonego studium otwiera nowe możliwości do włączania mężczyzn do uczestnictwa w ofercie instytucjonalnej, nadawania im większej sprawczości jako odbiorców działań realizowanych w bibliotekach oraz współtworzenia oferty bibliotecznej zgodnej z ich potencjałami i oczekiwaniami. Efektem takich działań byłby bardziej inkluzywny model funkcjonowania bibliotek jako instytucji kultury zakorzenionych w swoich lokalnych społecznościach, otwartych na współpracę z większą grupą odbiorców i gotowych do budowania nowych formatów kulturalnego działania.

Bibliografia

- Andrzejewska Jadwiga (1977). *Kultura czytelnicza nauczycieli szkoły podstawowej*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Bachórz Agata, Ciechorska-Kulesza Karolina, Czarnecki Sławomir, Grabowska Martyna, Knera Jakub, Michałowski Lesław, Obracht-Prondzyński Cezary, Stachura Krzysztof, Szultka Stanisław, Zbieranek Piotr (2014). *Punkty styczne. Między kulturą a praktyką (nie) uczestnictwa*. Gdańsk: Instytut Kultury Miejskiej.
- Bednarczyk Dorota, Kowalski Artur (2024). Feminizm i feminyty w bibliotece i archiwum, *Biuletyn EBIB*, 1(212), <https://ebibojs.pl/index.php/ebib/article/view/896/918> [odczyt: 20.05.2024].
- Borowski Hubert (2011). *Wizerunek i użytkowanie bibliotek publicznych. Raport z badania*, http://stare.biblioteki.org/repository/PLIKI/DOKUMENTY/RAPORTY/05_wizerunek_i_uzytkowanie_bibliotek_publicznychraport_PRB.pdf [odczyt: 17.05.2024].
- Borowski Hubert (2015). *Do czego służą biblioteki?*, https://biblioteki.org/app/uploads/2023/01/Do_czego_s-uz-a_biblioteki_raport.pdf [odczyt: 17.05.2024].
- Carlsson Hanna, Hanell Fredrik, Engström Lisa (2023). Revisiting the Notion of the Public Library as a Meeting Place: Challenges to the Mission of Promoting Democracy in Times of Political Turmoil. *Journal of Documentation*, 79(7), 178–195.
- Christin Angèle (2012). Gender and Highbrow Cultural Participation in the United States. *Poetics*, 40(5), 423–443.
- Chymkowski Roman (2024). Społeczna mapa czytania książek. W: Zofia Zasacka, Roman Chymkowski, Izabela Koryś, *Stan czytelnictwa książek w Polsce w 2023 roku*. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 3–12.
- Cocozza Sergio, Sacco Pier Luigi, Matarese Giuseppe, Maffulli Gayle D., Maffulli Nicola, Tramontano Donatella (2020). Participation to Leisure Activities and Well-Being in a Group of Residents of Naples-Italy: The Role of Resilience. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17, 1895.
- Connell Raewyn (2005). *Masculinities*. Oakland: University of California Press.
- Czarnecki Sławomir, Dzierżanowski Maciej, Grabowska Martyna, Knera Jakub, Michałowski Lesław, Obracht-Prondzyński Cezary, Stachura Krzysztof, Szultka Stanisław, Zbieranek Piotr (2012). *Poszerzenie pola kultury. Diagnoza potencjału sektora kultury w Gdańsku*. Gdańsk: Instytut Kultury Miejskiej.
- Deńca Marta (2015). Rola biblioteki szkolnej w rozwijaniu kompetencji czytelniczych uczniów niesłyszących. W: Mariola Antczak, Agata Walczak-Niewiadomska (red.), *W kręgu kultury czytelniczej dzieci i młodzieży*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Warszawa: Wydawnictwo SBP, 169–189.
- Department for Professional Employees, AFL-CIO (2024). *Library Professionals: Facts & Figures*, <https://www.dpeaflcio.org/factsheets/library-professionals-facts-and-figures> [odczyt: 20.06.2024].

- Derrett Ros (2003). Making Sense of How Festivals Demonstrate a Community's Sense of Place. *Journal of Event Management*, 8, 49–58.
- Ellemers Naomi (2018). Gender Stereotypes. *Annual Review of Psychology*, 69(1), 275–298.
- Elsden Esme, Roe Brenda (2021). Does Arts Engagement and Cultural Participation Impact Depression Outcomes in Adults: A Narrative Descriptive Systematic Review of Observational Studies. *Journal of Public Mental Health*, 20(3), 159–171.
- Grossman Suzanne, Agosto Denise E., Klassen Ann C. (2022). How Public Libraries Help Immigrants Adjust to Life in a New Country: A Review of the Literature. *Health Promotion Practice*, 23(5), 804–816.
- Haines Elizabeth L., Deaux Kay, Lofaro Nicole (2016). The Times They Are a-Changing ... or Are They Not? A Comparison of Gender Stereotypes, 1983–2014. *Psychology of Women Quarterly*, 40(3), 353–363.
- Iwanowicz Małgorzata (2006). Uczniowska awersja do lektur szkolnych jako problem dydaktyczny i wychowawczy. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica*, 8, 551–564.
- Jachimczak Barbara (1990). Badania czytelnictwa czy kultury czytelniczej społeczeństwa? *Po-radnik Bibliotekarza*, 10, 17–19.
- Jakubowska Honorata, Dominika Byczkowska-Owczarek (2018). Girls in Football, Boys in Dance. Stereotypization Processes in Socialization of Young Sportsmen and Sports-women. *Qualitative Sociology Review*, 14(2), 12–28.
- Koryś Izabela (2024). Biblioteki a czytelnictwo. W: Zofia Zasacka, Roman Chymkowski, Izabela Koryś, *Stan czytelnictwa książek w Polsce w 2023 roku*. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 28–30.
- Krajewski Marek (2013). W kierunku relacyjnej koncepcji uczestnictwa w kulturze. *Kultura i Społeczeństwo*, 1, 29–67.
- Locke Edwin A., Latham Gary P. (2006). New Directions in Goal-Setting Theory. *Current Directions in Psychological Science*, 15(5), 265–268.
- Loh Chin Ee, Sun Baoqi, Majid Shaheen (2019). Do Girls Read Differently from Boys? Adolescents and Their Gendered Reading Habits and Preferences. *English in Education*, 54(2), 174–190.
- Paul Magdalena (2018). *Wpływ społeczny bibliotek publicznych. Badanie użytkowników bibliotek w województwie mazowieckim*. Warszawa: Grupa Cogito.
- Pew Research Center (2016). *Libraries 2016*, <https://www.pewresearch.org/internet/2016/09/09/americans-attitudes-toward-public-libraries/> [odczyt: 17.05.2024].
- Popławska Magdalena (2022). *Od zależności do sieci relacji społecznych. Kultura włączająca*. Czas Kultury, 212(1), 212–222.
- Priyashantha K.G., Chamaru De Alwis A., Welmilla Indumathi (2023). Three Perspectives On Changing Gender Stereotypes. *FIIB Business Review*, 12(2), 120–131.
- Scholes Laura (2019). Differences in Attitudes Towards Reading and Other School-Related Activities Among Boys and Girls. *Journal of Research in Reading*, 42(3–4), 485–503.
- Stachoń Maria (2023). Kultura czytelnicza nastolatków w świetle badań sondażowych. O wartości lektury tekstów dawnych na temat obrzędowości. *Annales Universitatis Paedagogicae*

- Cracoviensis. Studia ad Didacticam Litterarum Polonarum et Linguae Polonae Pertinentia*, 14, 87–95.
- Stachura Krzysztof (2023). Osamotnieni, wyizolowani, autowykluczeni? Z czego wynika nieobecność mężczyzn seniorów w instytucjach kultury? *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica*, 85, 77–94.
- Stachura Krzysztof, Zbieranek Piotr (2022). *Biblioteki, bibliotekarze i czytelnictwo w województwie pomorskim. Diagnoza problemów*, <https://wbpg.org.pl/wp-content/uploads/2023/04/Biblioteki-bibliotekarze-i-czytelnictwo-w-województwie-pomorskim.pdf> [odczyt: 12.02.2024].
- Stachura Krzysztof, Zbieranek Piotr (2023). *Biblioteki, bibliotekarze i czytelnictwo w województwie pomorskim. Diagnoza problemów. Perspektywa bibliotekarzy, samorządowców i czytelników*, <https://wbpg.org.pl/wp-content/uploads/2024/02/Raportem.pdf> [odczyt: 27.04.2024].
- Tokarz Rayla E., Tati Mesfin (2021). Stereotyping Ourselves: Gendered Language Use in Management and Instruction Library Job Advertisements. *Journal of Library Administration*, 61(3), 301–311.
- Vakkari Pertti, Serola Sami (2012). Perceived Outcomes of Public Libraries. *Library and Information Science Research*, 34(1), 37–44.
- Zasacka Zofia (2024a). Społeczne obiegi książek. W: Zofia Zasacka, Roman Chymkowski, Izabela Koryś, *Stan czytelnictwa książek w Polsce w 2023 roku*. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 23–27.
- Zasacka Zofia (2024b). Źródła informacji o książkach. W: Zofia Zasacka, Roman Chymkowski, Izabela Koryś, *Stan czytelnictwa książek w Polsce w 2023 roku*. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 31–34.
- Ziarkowski Daniel (2019). Zaufaj mi, jestem bibliotekarzem, czyli mężczyzna w bibliotece. *Biblioteka i Edukacja*, 16, 111–120.